УДК 745/749:7.01-026.12(045)

СУТНІСТЬ, ЗАКОНИ ТА ЗАСОБИ КОМПОЗИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРОЄКТУВАННЯ ТА ВИГОТОВЛЕННЯ ВИРОБІВ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

Валентина Харитонова, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри технологічної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
ORCID: 0000-0003-1365-2588
E-mail: v.v.h@ukr.net

У статті обґрунтовано актуальність уведення в підготовку майбутніх фахівців технологічної освіти відомостей мистецького спрямування; встановлено, що майбутній учитель технологічної освіти повинен володіти професійними компетентностями, які підвищують ефективність проєктування та виготовлення виробів декоративно-ужиткового мистецтва, а саме компетентностей з основ композиційної діяльності. Розкрито зміст основних понять, законів та засобів композиції; зроблено акцент на доцільності їх вивчення; показано переваги їх використання у процесі художньо-трудової діяльності.

Ключові слова: *фахові компетентності; композиційна діяльність; вчителі технологій; декоративно-ужиткове мистецтво; проєктування виробів.*

ESSENCE, LAWS AND MEANS OF COMPOSITION ACTIVITY IN THE PROCESS OF DESIGNING AND MANUFACTURING PRODUCTS OF DECORATIVE AND APPLIED ART

Valentyna Kharytonova, Candidate of Pedagogic Sciences (Ph.D.), Associate Professor at the Department of Technology Education, Uman State Pedagogical Education.
ORCID: 0000-0003-1365-2588
E-mail: v.v.h@ukr.net

The article substantiates the relevance of introducing information about the artistic direction into the training of future technological education specialists; attention is paid to the importance of art education during training of future teachers. It has been established that the future teacher of technological education must possess professional competencies that increase the efficiency of designing and manufacturing decorative and applied art products, which include competencies in the basics of compositional activity. In order to form these competencies, the educational process of training future technology teachers should include information that can enrich students with theoretical and practical knowledge and skills in fine and decorative and applied arts in the content of both basic and elective disciplines. Emphasis is placed on the expediency of studying the main concepts, laws and means of compositional activity in the process of training specialists in the field of technological education, the content of the main concepts, laws and means of composition is revealed and the importance of their application in the process of designing and manufacturing products of decorative and applied art is proven; the advantages of students' use of professional competences in the design process are revealed and their effectiveness in the implementation of creative tasks is shown. It has been established that having mastered the basics of compositional activity during the design and manufacture of decorative and applied art products, students will be able to practically solve rather complex tasks of

creating aesthetic compositions that will correspond to the selected material and the functional purpose of the object decorated in the process of artistic and labor activity.

Keywords: professional competences; composition activity; technology teachers; decorative and applied art; design of products.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стрімких змін суспільства змістове забезпечення процесу підготовки майбутніх вчителів набуває вагомого значення, оскільки це суттєво впливає на формування професійних компетентностей майбутніх педагогів, створює необхідні умови для успішної спільної діяльності вчителя та учня. Окреслена проблема є актуальною «…і з повна стосується сфери підготовки майбутнього вчителя технологій, бо сучасна школа перетворилася на багатопрофільний навчальний заклад з варіативним змістом освіти» [1].

Питанням професійної підготовки майбутнього вчителя присвячено багато досліджень, у яких науковці визначили теоретико-методологічні основи сучасної професійної підготовки та виявили, що вона складається з системи змістовно-педагогічних та організаційно-методичних заходів, спрямованих на забезпечення готовності майбутніх педагогів до педагогічної діяльності. Однак сьогодні значно розширюється обсяг компетентностей, якими повинні володіти майбутні вчителі, зокрема фахівці технологічної освіти. Так останнім часом в Україні спостерігається зростання інтересу до вивчення духовних і матеріальних цінностей країни. З цієї причини педагогічна спільнота має приділити увагу вирішенню цієї проблеми та розробити зміст, засоби, методи, технології та організаційні форми навчання студентів декоративно-ужиткового мистецтва як частини культури та особливого виду художньо-трудової діяльності українського народу.

Аналіз актуальних досліджень. Існує велика кількість наукових досліджень, в яких доведено вагомий вплив декоративно-ужиткового мистецтва на естетичне, моральне й трудове виховання учнівської та студентської молоді. Цій проблемі присвячені праці таких учених як, Є. Антонович, А. Аронов, В. Бойчук, М. Каган, Н. Кардаш, Н. Кузан, Л. Масол, Г. Мельник, В. Мусієнко, Н. Ничкало, Л. Оршанський, В. Радкевич, З. Резніченко, Л. Савка, О. Сидоренко, В. Тименко, В. Титаренко та ін.

Професійна підготовка майбутнього вчителя технологій в контексті підготовки до роботи у школі за напрямом декоративно-ужиткове мистецтво, етнодизайн і дизайн у технологічній освіті останнім часом набуває неабиякої актуальності. Розглядаючи цю проблему такі науковці, як Ю. Бєлова, Н. Кардаш, Л. Оршанський, Л. Савка, І. Савчук, В. Титаренко та ін., у своїх працях зосереджують увагу на необхідності вивчення студентами таких дисциплін, що здатні розширити можливості щодо діяльності сучасного учителя. До таких дисциплін вчені відносять дисципліни мистецького спрямування, адже вони відображаються у багатьох діяльностях – дизайнерській, пошуково-дослідницькій, навчально-виховній, художньо-трудовій, остання з яких для учителя технологій відіграє важливу роль. На думку В. Титаренко «…в художньо-трудовій діяльності поєднуються кілька технологій різних видів та обов’язкове виконання ручних оздоблювальних робіт. Сутність художньо-трудової діяльності науковець вбачає у виготовленні ручним або частково механізованим способом речей та їх художнє оздоблення, що мають практичне та естетичне значення. Вироби повинні бути оздоблені так, щоби декорування не вступало у протиріччя з утилітарною формою, а перебувало у тісному зв’язку з нею, утворюючи одне ціле» [3].

Таким чином, «…специфіка професійної підготовки вчителів технологій потребує об'єднання вмінь, навичок трудової діяльності з формуванням рівня освіченості студентів у системі художньо-мистецьких цінностей» [1]. Проте, всупереч намаганням науковців розв'язати вищеозначену проблему, деякі її аспекти вимагають більш детального вивчення та впровадження у освітянську практику. Так, поглибленого вивчення й розробки потребує питання формування фахових компетентностей студентської молоді з побудови композиції виробів декоративно-ужиткового мистецтва у процесі художньо-трудової діяльності. Відсутність достатньої кількості спеціальних досліджень із зазначеної проблеми, її актуальність обумовили вибір теми статті.

Метою статті є розкрити закони та засоби композиції та їх значення під час проєктування та виготовлення виробів декоративно-ужиткового мистецтва в процесі художньо-трудової діяльності студентів.

Методи дослідження: аналіз досліджень, навчальних і методичних матеріалів, програм і нормативних матеріалів щодо проблем професійної підготовки майбутніх фахівців технологічної освіти.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку суспільства необхідно забезпечити історичну спадкоємність поколінь, зберігати і розвивати національну культуру, національну історію, національну самосвідомість. Одним зі шляхів розв'язання цієї проблеми є залучення молоді до українських народних ремесел, навчання їх створення сучасних виробів декоративно-ужиткового мистецтва з використанням національних мотивів.

Проєктування та виготовлення виробів декоративно-ужиткового мистецтва – творчий процес, що передбачає розробку зовнішнього вигляду виробу, створення композиції його оздоблення (декорування) та виконання

моделі в матеріалі. Ефективність та якість цього процесу значною мірою залежить від знання студентами основ композиційної діяльності. Однак під час вирішення цієї задачі часто у студентів виникає складність у створенні декоративної композиції, що пов'язана, насамперед, із незнанням законів та засобів побудови гармонійного художнього твору, плутаниною в термінології основних понять композиційної діяльності. Для розв'язання цієї проблеми необхідно допомогти студентам чітко розібратися з поняттями, пов'язаними із композицією, розкрити закони та засоби композиції та їх значення під час проєктування та виготовлення виробів декоративно-ужиткового мистецтва в процесі художньо-трудової діяльності. Нижче наведемо та охарактеризуємо основні з них.

Композиція – найважливіше поняття, пов'язане зі створенням художнього твору, його виразністю та гармонійністю. Слово «композиція» походить від латинського «compositio» і означає поєднання, створення, розташування, з'єднання різних частин у єдине ціле відповідно до задуму. Композиція відповідає за те, як співвідносяться та відповідають одне одному окремі її частини та елементи, як вони розташовані в просторі та узгоджуються між собою.

Поняття «композиція» використовується на практиці в декількох значеннях. «В мистецтві композиція – це дія, або процес творчої діяльності: створення архітектурного проєкту або картини, складання літературного або музичного твору, створення предметів прикладного мистецтва. Композицією називають і те, що виникає в результаті цієї дії, тобто сам твір. Отже, композиція – поняття синтезуюче, передбачає поєднання, сполучення частин в тому або іншому порядку, створюючи з них єдине ціле. В той же час композиція є особливою художньою мовою, за допомогою якої художник передає свої ідеї, відчуття, що відображають дійсність» [4].

Композиції в декоративно-ужитковому мистецтві властивий площинний устрій, пластичні прийоми вирішення, особливий художній образ. Досягти вдалої композиції можна використовуючи закономірності побудови художнього твору – це закони, засоби та види композиції.

Гарний художній твір завжди виразний, дивлячись на нього ми отримуємо позитивні емоції. Досягти виразності художнього твору можна грамотно застосувавши основні закони композиції. Один із них – закон єдності. Сутність його полягає у створенні гармонійної єдності всіх складових частин та елементів композиції. Тобто, гармонійності можна досягти вдалим співвідношенням та розташуванням колірних і тонових плям у просторі, фоном, переднім планом, кольором, графічними елементами, освітленням тощо. Всі ці складові частини композиції, за умови їх гармонійності, створюють відчуття цілісності та єдності всього твору.

Цілісність – це ще один важливий закон композиції, який передбачає неподільність твору, ідеальне співвідношення частин і їх зв'язків, що дає можливість відразу охопити твір поглядом, забезпечити цілісне зорове сприйняття. При цьому частини твору мають бути співрозмірні одна одній, під час розгляду об'єкта не повинно виникати бажання щось додати, прибрати або поміняти місцями. Усі елементи композиції перебувають у взаємному зв'язку та залежності, підкоряючись логіці втілення задуму художника. У досконалій композиції все доречно, не можна зачепити жодну деталь без шкоди для цілого.

З поняттям цілісності композиції тісно пов'язані поняття «композиційний центр» і «композиційна рівновага». Головний смисловий елемент є центром композиції, який досить ясно виражає основний зміст сюжету. Композиційний центр має, насамперед, привертати увагу глядача, тому він виділяється об'ємом, освітленістю та іншими засобами відповідно до

основних законів композиції. Центр композиції є центром для всіх залежних компонентів. Крім того, він забезпечує зв’язки між усіма елементами. Центр композиції завжди містить усередині себе точку або лінію, відносно якої встановлюється рівновага бічних частин або верху та низу композиції, незважаючи на те, що форма та місце розташування центру можуть бути будь-якими.

Композиційна рівновага – це стан композиції, коли всі елементи твору збалансовані між собою, що забезпечується поєднанням їхніх форм, розмірів, пропорцій, а також кольору, тону та пластики.

Засоби виразності посилюють емоційний вплив твору та надають йому яскравості. Симетрія та асиметрія, контраст і нюанс, ритм, пропорція тощо є основними засобами виразності композиції.

Одним із найефективніших методів досягнення єдності та художньої виразності твору, а також організації стійкості та стабільності композиції є симетрія. Розрізняють кілька типів симетрії залежно від того, як елементи композиції розташовані відносно площини або центру. Найпростіший тип, дзеркальний, базується на рівності двох частин, розташованих одна відносно іншої, як у дзеркалі. Інший тип симетрії – центральна (точкова) симетрія – зумовлена обертанням елемента відносно центру симетрії. Ще одним різновидом симетрії є динамічна симетрія, що утворюється внаслідок симетрії двох протилежних один одному елементів, розташованих окремо, які мають між собою видиме тяжіння та напруження.

Протилежністю симетрії є асиметрія – поєднання і розташування елементів композиції за відсутності осі або площини симетрії. У такій композиції дуже важлива зорова врівноваженість усіх частин за масою, кольором, тоном.

Найчастіше використовуваним і найефектнішим засобом композиції є контраст – різко виражена протилежність, наприклад, контраст форм (велике-мале), контраст кольору (чорне-біле), контраст фактур (матове-блискуче) та ін. Як універсальний засіб, контраст допомагає створити яскравий і виразний твір. Протиставлення елементів композиції підсилює їх якість, яка стає яскравішою, загострюється при порівнянні, а предмети від цього порівняння виходять взаємодіючими, пов'язаними композиційно. Виразний контраст – найчастіше світла пляма на темному тлі або темна пляма на світлому – є важливою рисою побудови декоративної композиції.

Подекуди композиція може бути побудована на слабких відмінностях, нюансах. Нюанс – виразний засіб, який передбачає композиційну взаємодію близьких за якимись ознаками елементів композиції. Коли ми зіставляємо схожі предмети, то можемо помічати тонку різницю між ними. Нюанс на відміну від контрасту, характеризується незначними переходами між протиставними елементами. Поступове збільшення або зменшення деталей, плавний перехід кольору від одного тону до іншого – практичний вираз цього прийому. Використання нюансу зазвичай обумовлюється наявністю контрасту і необхідністю його пом'якшення. Нюанс проявляється в пропорціях, ритмі, кольорі, пластиці, декорі, фактурі поверхні тощо. Форми, що побудовані на нюансах, зазвичай, спокійні, здатні пом'якшувати контрасти, надавати об'єктам особливої м'якості, а твору – досконалості та елегантності. Якщо контраст несе в собі явно виражену протилежність, то нюанс – ледь помітний перехід, відтінок. Але принципи в них спільні – підкреслити та виділити окремі деталі, покращити всю композицію.

Характер композиції значною мірою визначається ритмом – одним із найважливіших композиційних засобів. Ритм – це закономірне повторення або чергування елементів композиції, що сприяє досягненню її ясності,

виразності та чіткості сприйняття. Ритму підпорядкований порядок, зв'язок, структура усіх елементів твору. Побудова ритмічної композиції може бути горизонтальною або вертикальною, в квадраті або по колу, спіральною або сітчастою, але у всіх випадках ритм залишається організуючим і естетичним початком у композиції.

Пропорція є ще одним класичним засобом композиції, який має велике художнє значення. Пропорція визначається як розмірне співвідношення частин твору, що встановлює пропорційність і гармонійну узгодженість усіх елементів композиції, усіх її частин між собою і цілим. Пропорційні величини пов'язані одна з одною настільки, що збільшення однієї величини в кілька разів веде до пропорційного збільшення іншої. Вся композиція базується на співвідношенні форм, розмірів і об'ємів.

Також важливим поняттям, яке мають засвоїти студенти під час навчання створення сучасних виробів декоративно-ужиткового мистецтва, є стилізація.

Термін «стилізація» трактується як «один із прийомів візуальної організації образного вираження, при якому виявляються найбільш характерні риси предмета і відкидаються непотрібні деталі. Стилізація як процес роботи являє собою декоративне узагальнення зображуваних об'єктів (фігур, предметів) за допомогою ряду умовних прийомів зміни форми, об'ємних і колірних співвідношень» [2]. В декоративно-ужитковому мистецтві стилізація найбільш притаманна орнаменту, в якому завдяки їй об'єкт зображення стає мотивом узору.

Історія декоративно-ужиткового мистецтва показує, що мотиви природи – перетворені образи тваринного і рослинного світу – використовуються в різних видах декоративно-ужиткового мистецтва: вишивці, розписах, текстильному і різьбленому орнаменті. При цьому мотиви природи залежно

від національних традицій, особливостей розвитку виробництва, сформованих естетичних і художніх поглядів можуть сильно змінюватися.

Використовуючи для стилізації різноманітні природні форми та декоративні елементи, намагаються створити цілісну декоративну композицію. Розробляючи оригінальні образи у процесі стилізації шукають вдале колірне рішення, застосовують різні композиційні засоби для оригінального рішення композиції.

Трансформація природних мотивів в орнаментальні та декоративні переслідує насамперед естетичні цілі, але важливим є й те, що мотив для декорування необхідно зробити зручним для виконання в тій чи іншій техніці та матеріалі. Так, один матеріал вимагає декору з переважанням лінійного малюнка (наприклад, декоративна кована решітка, техніка філіграні), інший – об'ємного (кераміка) або рельєфного (різьблення) тощо.

Даний вид творчості вимагає від виконавця розвиненого абстрактного мислення, творчої уяви та уваги під час стилізації та складання декоративних композицій з геометричних елементів і рослинних мотивів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи вищеозначене можемо сказати, що проблема формування фахових компетентностей студентської молоді у процесі художньо-трудової діяльності заслуговує на особливу увагу. Опанувавши основи композиційної діяльності під час проєктування та виготовлення виробів декоративно-ужиткового мистецтва, розібравшись з основними поняттями, законами та засобами композиції, студенти зможуть практично розв'язувати доволі складні задачі узагальнення, спрощення, перероблення природних форм на декоративні образи та створювати гарні, ритмічні, емоційно насичені композиції, які відповідатимуть обраному матеріалу й функціональному призначенню предмета, що декорується у процесі художньо-трудової діяльності.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у висвітленні питань етапності процесу стилізації, розкриття закономірностей побудови орнаментальних композицій для декорування виробів декоративно-ужиткового мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Павх С. П. Удосконалення змісту підготовки майбутніх вчителів технології у процесі вивчення декоративно-прикладного мистецтва. *Наукові записки. Серія: педагогіка.* 2011. Вип. 3. С. 179–185.

2. Стилізація: веб-сайт. URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B8%D0%BB%D1%96%D0%B%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F (дата звернення: 12.11.2023)

3. Титаренко В. П. Українські народні ремесла в художньо-естетичній підготовці майбутніх учителів трудового навчання / Зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань: ПП «Жовтий О. О.», 2010. Ч. 3. С. 255–263.

4. Харитонова В. В. Роль композиції в процесі художньо-конструкторської діяльності учнів / Інноваційні технології в професійній підготовці вчителя трудового навчання: проблеми теорії і практики: зб. наук. праць ПДПУ імені В.Г. Короленка: Полтава: ПДПУ, 2007. №2. С. 362–365.

REFERENCE

1. Pavkh, S. P. (2011). Udoskonalennia zmistu pidhotovky maibutnikh vchyteliv tekhnologii u protsesi vyvchennia dekoratyvno-prykladnoho mystetstva [Improving the content of the training of future technology teachers in the process of studying decorative and applied art]. Scientific notes. Series: pedagogy. Vol. 3. 179-185 [In Ukrainian].

2. Stylization.URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B8%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F

3. Tytarenko, V. P. (2010). Ukrainski narodni remesla v khudozhnio-estetychnii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia [Ukrainian folk crafts in the artistic and aesthetic training of future teachers of labor education]. Pavlo Tuchyna USPU collection of research papers (pp. 255-263). Part 3. Uman: PP "Zhovtyi O. O." [In Ukrainian].

4. Kharytonova, V. V. (2007). Rol kompozytsii v protsesi khudozhnio-konstruktorskoi diialnosti uchniv [The role of composition in the process of artistic and constructive activity of students]. Poltava V.G. Korolenko State Pedagogical University collection of research papers (pp. 362-365). №2. Poltava: PNPU. [In Ukrainian].